

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
Cilt/Vol: 2, Sayı/Issue: 1, 2018, ss/pp. 162-180
ISSN:2602-3792
ANKARA-TURKEY.
This article was checked by iThenticate.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

KUR'ANİ SORUMLULUKLARDA BİREY VE TOPLUM DİKATOMİSİ

Sema ÇINAR*

ÖZET

Batıda yaşanan Reform Hareketi ve Aydınlanma Dönemi toplumsal değişimi meydana getirmiş ve birçok ilmin gelişmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu bilimsel ve toplumsal değişimlerin etkisiyle ortaya çıkan sosyoloji ilminin temel konularından biri birey ve toplum olmuştur. Bireylerden oluşan toplum bireylerden ayrı olarak düşünülebilir mi? Toplum bireyden apayrı bir güç olarak ele almak mümkün müdür? gibi sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Kimi düşünürler bireyin, toplum üzerindeki etkisinin ve işlevinin daha önemli olduğunu düşünürken kimi düşünürler de toplumun, birey üzerindeki etkisi ve işlevinin daha değerli olduğunu iddia etmişlerdir. Bu yaklaşımlar sosyolojide genel olarak iki kutbu oluşturmuştur. Sosyolojide bu iki kutup makro ve mikro teoriler olarak isimlendirilmiştir. Mikro teoriler bireyi ve bireyin davranışlarını ele alarak toplumu değerlendirirken makro teoriler toplumu ve toplumun fonksiyonunu esas kabul etmiştir. İslam dünyasında da bu iki temel kavramın birbiriyle ilişkisi ve Kur'an'ın birey ve toplum dikatomisini nasıl ele aldığı önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın problemi; Kur'anî sorumluluklarda birey ve toplum dikatomisini ele almaktır. Amacımız ise; problemimiz temelinde Kur'an'ın toplumu mu yahut bireyi mi öncelediğini ayetler ve ayetlerdeki kavramlar üzerinden değerlendirmektir. Bunu yaparken sosyolojik literatür içerisinde ele alınan makro ve mikro teoriler göz önüne alınacaktır. Tarihsel dökümantasyon tekniği ile de konuyu daha anlaşılır kılmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: birey, toplum, Kur'an, sosyoloji, İslam sosyolojisi, makro teori, mikro teori.

* AND Center Araştırmacı Yrd., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-posta: sema-cinar@hotmail.com

INDIVIDUAL AND COMMUNITY DICHOTOMY IN THE QUR'ANIC CONTEXT

ABSTRACT

The Reform Movement in the West and the Enlightenment Period brought about social change and caused many sciences to develop. One of the main subjects of the sociology knowledge that emerged under the influence of these scientific and social changes is the individual and society. 'Can a society of individuals be considered separately from individuals? Is it possible to treat society as an individual force?' have been tried to find answers. Some think that the individual thinks that the influence and function on society is more important, while others think that the influence and function of the society on the individual is more valuable. These approaches have created two poles in sociology. In sociology, these two poles are called macro and micro theories. Macro theories have assumed the function of society and society as the basis while micro-theories evaluate the society by taking individual and individual behavior. In the Islamic world, it is also important that these two basic concepts relate to each other and how the Qur'an deals with the dichotomy of the individual and society. The problem of our work in this context is to study the; Kur'anic responsibility in terms of individual and social dichotomy. Based on the Qur'anic verses, our specific aim; is to evaluate the fact that whether Kur'an is preferring individual over the society or vice versa. In doing so, the macro and micro theories discussed in the sociological literature will be analyzed. We will also try to make the subject clearer with the historical documentation technique.

Key words: individual, society, Qur'an, sociology, Islamic sociology, macro theory, micro theory.

KUR'ANÎ SORUMLULUKLARDA BİREY VE TOPLUM DİKATOMİSİ

GİRİŞ

Tarih boyunca insan hakikati arama ve varlığını anlamlandırma çabası içerisinde olmuştur. Bu anlamda bilimin de, insanoglunun kendi yaşamına yön verme ve anlam arayışı çerçevesinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Din ise insanın bu yolculuğunda onun hayatın anlamına dair sorularına cevap

bulmasında yardımcı olmuştur. Bu iki alanın birbirleriyle karşılaşmaları da farklı şekilde olmuştur (Dutlu, 2010: 69).

Batı'da Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasıyla birlikte, toplumlar üzerinde sosyal, siyasî ve ekonomik alanlarda değişimler yaşanmıştır (Soysal, 2012: 349). Hristiyanlığın birçok dini ritüel ve inancı sorgulamadan kabul edilmesi gerektiğini vurgulayarak esrarengiz tavra bürünmesi ve büyük ölçüde mucizeler dini olmasından ötürü bilimle karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştur (Dutlu, 2010: 12). XV. ve XVI. yüzyılda ilk olarak edebiyat ve sanat alanında kendini gösteren rönesans ve reform hareketleri, dinî alanda da Hristiyanlığın kökenine dönme ve imanı temellendirmeye dayanan yeni bir din anlayışı fikrinin oluşmasına neden olmuştur (Şimşek, 2007: 5). "Aydınlanma Dönemi" ile birlikte bu anlayış, filozof ve bilim adamlarının katkılarıyla daha ileri bir noktaya ulaşmıştır (Kaya, 2014: 3).

Batı da bu gelişmeler yaşanırken İslâm ülkeleri için de çeşitli bunalımların ve sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. Batı düşüncesinin etkisinde kalan İslam dünyasında, farklı yönelimler ve tepkiler ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında kendini gösteren modernleşme Müslüman ülkelerde çeşitli dinî hareketler olarak ortaya çıkıp, toplumun diğer unsurlarını da kapsayacak şekilde devam etmiştir (Kaya, 2014: 3).

Bu gelişmeler süreç içerisinde sosyolojiyi doğurmuş ve sosyolojideki din ve bilim tartışmaları İslam dünyasına da yansımıştır. Bu da yerli bir sosyal bilimin imkânı tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İslam dünyasında "Bilginin İslamlaştırılması" bu bağlamdaki çabalardan birisidir (Toker, 2011: 77).

Sosyoloji, bir toplumu, insan etkileşimlerini veya sosyal davranışları anlama aracıdır (Fichter, 2001: 3). Toplumu doğru anlamının yolu ise; onun toplumsal kaynaklarını, toplumsal hayatın temel dinamik taşlarının ne olduğunu bilmekten geçmektedir. Her toplumun sosyal dinamikleri farklı olduğundan geliştirilecek sosyolojik teoriler de o cemaatin ruhunu yansıtmalıdır. İslam toplumlarının çözümlenmesi, sorunlarının anlaşılması için de Kur'an nasrını baz alan bir sosyolojiye ihtiyaç vardır (Kayacan, 2011: 82).

Bu makalede Kur'an'ı bir bütün halinde esas alarak, oradan hareketle diğer bilimlerin ışığında ancak hassaten sosyolojik pencereden Kur'ani hikmet konusunda mütevazı bir katkı yapmak niyetindeyiz. Bu bağlamda çalışmamızın problemi; Kur'

ani sorumluluklarda birey ve toplum dikatomisini ele almaktır. Amacımız ise; problemimiz temelinde Kur' an'ın toplumu mu yahut bireyi mi öncelediğini ayetler ve ayetlerdeki kavramlar üzerinden değerlendirmektir. Bunu yaparken sosyolojik literatür içerisinde ele alınan makro ve mikro teoriler göz önüne alınacaktır. Yöntemsel çoğulculukla birlikte tarihsel dökümantasyon tekniği ile de konuyu daha anlaşılır kılmaya gayret edeceğiz.

1. Birey ve Toplum Dikatomisi Bağlamında Sosyolojik Din Teorileri

Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışından günümüze kadar toplumsal düzen içerisinde toplumun rolü ile bireyin rolü tartışılmalıdır: Acaba bireylerden oluşan toplum bireylerden bağımsız olarak düşünülebilir mi? Toplum bireyden apayrı bir güç olarak ele alabilir miyiz? Birey ve toplum birbirinden bağımsız iki gerçeklik mi yoksa ikisini birbirinden ayırmak mümkün değil mi (Okumuş, 1995: 48)?

Tartışmaların boyutunu incelemeyen önce birey ve toplum kavramlarını açıklamakta yarar görmekteyiz. Toplum: Organlaşmış veya yaygın bütün zümrelerarası birliklerin bütününe verilen addır. Her yaştan insanı içine alır, devamlıdır ve herhangi bir sözleşme veya içgüdü eseri olmayıp ortak inançlar, kurumlara dayanan tabii bir kuruluştur (Ülken, 1969: 292).

Başka bir ifadeyle toplum; *“ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir gruptur”* (Marshall, 1999: 732).

Birey ise; Kendine özgü nitelikleri olan varlık şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2017). Daha geniş kapsamda ise birey; *“toplumları oluşturan ve içinde yaşadığı ilişkilerle anlam kazansa da onlardan bağımsız, kendi başına bir varlığı ve kimliği olan insan demektir”* (Demir-Acar, 2005: 23).

Kavramların tanımını yapmak her iki terimin benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Sosyolojik teorilerde bu iki kavram etrafında 3 genel pozisyon belirlenmiştir: Geniş ölçekli yapıları süreçleri inceleyen, sosyal hayatın önemli ölçüde sosyal yapı tarafından belirlendiğini vurgulayan teoriler makro teoriler olarak bilinmektedir (Bodur-Çapçioğlu, 2015: 114). Bu teoride bireyi 'öteki' olarak görme, bireyleri topluma karşı duyarlı kılma temel anlayış olarak belirlenmiştir (Güngör-Sarıkaya, 2017: 7). Makrososyoloji büyük ölçekli toplumsal sistemlerin yapısını ve sanayileşmenin gelişimi gibi uzun dönemli değişim süreçlerinin çözümlenmesini de

çermektedir (Giddens, 2006: 25). Mikro teoriler ise insan aksiyonunun gerisinde motiflerin ve anlamların olduğunu ileri sürerek bireysel davranışların önemini beyan etmekte ve küçük ölçekli birimleri incelemektedir (Bodur- Çapçioğlu, 2015: 114).

Burada aktörlerin yapıların esiri olduğunu ve yapısal belirleyiciliğin öne çıktığı makro teoriler ile bireyi bağımsız aktör olarak ele alan mikro teorileri uzlaştırma çabası üçüncü perspektifi oluşturmuştur (Bodur- Çapçioğlu, 2015: 114). Bu çerçevede Giddens bu ikisi arasındaki yakınlığa vurgu yapmıştır. Ona göre; Makro-çözümleme gündelik yaşamın örüntüsünden hareketle kurumsal alanı anlamamız için bir gerekliliktir. İnsanların gündelik hayattaki yaşama biçimleri, kültürleri önemli olmasına rağmen bireyler, daha geniş kurumsal çerçeveden de etkilenmektedir. Mikro çözümleme, büyüklüğü ne olursa olsun bütün toplumsal örgütlenme biçimlerinin kurumsal yapılarını aydınlatmak için gerekli bir teori ve incelemedir (Giddens, 2006: 26).

Bu temel teoriler bağlamında teorisyenler din olgusunun hayatın ana umdesinden birisi olması yönüyle din kurumuna sistemlerinde yer vermişlerdir.

Makro sosyolojik din teorisinde amaç dinin toplumsal etkilerini ve sonuçlarını ya da toplumsal yapı içerisinde dini değerlendirmeye çalışmaktır (Bodur- Çapçioğlu, 2015: 115).

Burada işlevselciliğin kurucusu olan Emile Durkheim'dan söz etmek yerinde olacaktır. Durkheim'e göre, bireysel bilinç veya bilincin olguları sınıflandırma biçimi ancak bireysel bilinci biçimlendiren toplumsal bilinç incelendiği zaman anlaşılabilir. Bu bağlamda toteizm gibi ilkel ve kadim dinlerin oluşturduğu toplu bilinç ve bu bilincin basit topluluklarda sağlanan ahlaki bütünleşme, toplumsal gerçeklikleri temel mantıksal bir sınıflandırma ile kutsal ve kutsal dışı veya uhrevi ve dünyevi iki temel kategorinin altında toplamıştır. Bu sınıflandırma mantığı, tüm dinlerde tarih boyunca değişen ritüellerle, yani dinsel ayin ve kutsama alışkanlıklarıyla sürdürülmekte ve toplumsal bütünlüğü sağlayan ahlaki davranışın kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle din aşkın bir varlığa inanmaktan çok, inançsal tasavvurlarla ve bu tasavvurları pekiştiren ritüellerle, toplumun kendisini nasıl gördüğünün ifadesidir (Edinsel, 2014: 436).

Talcott Parsons da Durkheim etkisinde yapısal- işlevselci model çerçevesinde bir anlayış geliştirmiştir. Toplumların

varlıklarını sürdürebilmeleri için bir ön koşul olarak kendisine hedefler belirlemesi ve sosyal sistemin parçalarının karşılıklı uyum yani entegrasyon içerisinde olması gerekmektedir (Bodur-Çapçioğlu,2015: 121). Bu bakımdan din, sosyalleştirme, meşrulaştırma ve anlamlandırma gibi bütünleştirici fonksiyonu sayesinde insanın hayal kırıklığının, yaşadığı çatışma ve engellenmelerin üstesinden gelmesine yardımcı olmaktadır. Değer koyucu bir inanç sistemi olarak dinin, temel bir entegrasyon faktörü olduğunu söylemek mümkündür (Kurt, 2008: 80).

Mikro sosyolojik din teorisinde Max Weber önemli katkılar sunmuş gözükmektedir. Weber, Dilthey'in metodolojik çalışmalarının üzerine kendi yorumlarını ekleyerek kapsamı genişletmiştir. Dilthey çalışmalarında tespit ettiği her bireyin "iç dünya"sını anlamayı vurgulayan ifadelerinden yola çıkarak bu konudaki çalışmalarını geliştirmiş ve 'Verstehen' kavramını üretmiştir. Weber'e göre insanı anlamının anahtarı toplumsal eylemlerin boyutlarını sınıflandırmaktan ve uygun normlara ait bir dizi soyut kavram (ideal tipler) geliştirmekten geçmektedir. Weber, İdeal tipler üzerinde yoğunlaşarak bireysel davranışı anlamının önemini vurgulamıştır (Armağan, 2013: 19).

Max Weber büyük dinler ve ekonomik koşullar arasındaki ilişkileri karşılaştırmalı olarak vermektedir (Aron, 1994: 346). Bu çerçevede ona göre kapitalizm, amacı en fazla kar yapmak olan akılcı bir disiplinle örgütlenmeyi, sınırsız birikimi hedefleyen bir sistemdir. Her tüccar yaptığı işte en fazla karı elde etmek istemektedir. Kapitalisti bu minvalde, kazanç isteğini sınırlandırmayan ve üretimi de sınırsız kılacak şekilde biriktirmek isteyen kişi olarak tanımlamaktadır (Aron, 1994: 368).Weber, karın yatırıma dönüştürülebilmesi düşüncesinin tüketimden daha büyük önem taşıdığı tezine kapitalizm ruhu demektedir. Ona göre, dinlerin çoğu karı, güncel yaşamı kolaylaştırabilecek şekilde tüketime yöneltmektedir. Sadece protestan düşüncesi elde edilen karı yeniden yatırıma dönüştürmesini beklemektedir. Weber geleneklerin norm ve değerlerin bütünlük oluşturduğu protestanizm sisteminin modern kapitalizmin oluşmasında önemli etkisi olduğunu düşünmektedir (Özkalp, 2013: 200).

Berger ve Luckman ise; toplumun insan ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. Toplum nesnel bir gerçeklik, insan ise sosyal bir üründür (Dereli, 2012: 103). Berger ve Luckman'ın diyalektik inşa yaklaşımı çerçevesinde üç temel uğraktan bahsetmektedirler. Bunlardan ilki insan üretimi olarak toplum yani Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile dışsallaştırma uğrağıdır. İkincisi nesnel bir gerçeklik olarak toplum yani Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile nesnelleştirme uğrağıdır. Sonuncusu ise

toplumsal bir ürün olarak insan yani içselleştirme uğrağıdır (Gedikli, 2016: 50-51).

Berger ve Luckmann din hakkındaki görüşlerine değinecek olursak; bireysel aksiyon ve davranışlara önem verdiğini ve sosyal bir aktör olan insan üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz (Bodur-Çapçioğlu, 2015: 139).

Görüldüğü üzere sosyolojik din teorilerinde din olgusunda bireyin mi yahut toplumun mu önem arzettiğı sorusu genel olarak iki kutbu oluşturmaktadır. Bu çerçevede Kur'an'ın bize nasıl bir perspektif sunduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken de Kur'an'ın hangi durumlarda bireyi, hangi durumlarda toplumu öncelediğini bize sunduğı tarihi verilerden ve tefsir ilminden yararlanarak açıklamaya gayret edeceğiz.

2. Kur'an'da Birey

İnanma arzusu, din kurumu insanla doğmuştur. İnanmanın kökleri insanın varlık yapısında (fitrat) gizli olarak bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal bir realite olarak din, bir inançlar bütünü olmasının yanında insan, toplum ve evren hakkında açıklamalar yapmaktadır. Her din kendi öğretilerinin, bireyler tarafından benimsenmesini istediğı gibi içinde buldukları evren hakkında bilgiler vermektedir. Nitekim zihinsel bir süreç olan "anlama" ve "açıklama", dini sistemi "kabul etmek" kadar önem arz etmektedir. İnsanın toplum ve dünya hakkındaki inançlarının yoğunluğu, aynı oranda anlama ve açıklamayı beraberinde getirmesi gerekmektedir (Yenen, 2016: 654).

İnsan çok yönlü ve sırlarla dolu bir varlıktır ve onu motive eden duyguları bulunmaktadır. İnsan, zaman, mekân ve ömür bağları ile sınırlandırılmış, diğer canlılar gibi ölümlü bir varlık olmasına rağmen diğer canlılardan ayrı olarak, Allah'ı, peygamberi ve bütün insanları sevebilen, toplum içinde yaşayarak üreten ve paylaşabilen, fedakâr olabilen, bunları da adalet, şahsiyet ve haysiyetle, samimi olarak yapan yüksek idrak ve ince zevk sahibi, akıllı bir canlı olarak nitelendirilmektedir (Ertuğrul, 2004: 37).

Bu hususlar göz önüne alındığında din insani özelliğın, yerinde kullanılmasıyla, daha yüksek ve gayri maddi ihtiyaç ve hazların karşılanması amacına bireyi kanalize eder (Şahin, 1983: 120).

Kur'an da fert olarak insandan bahsetmekte ve insana hitap etmektedir. Kur'an-ı Kerim, içinde bulunan her çeşit insanla, değişik vakıalarıyla, savaşı ve barışı ile, korkusu ve emniyetiyle, azabı ve refahı ile, tuğyanı ve imanı ile "cemiyeti" anlatmıştır; bireylerden, ailelerden, gruplardan, topluluklardan, milletlerden, ümmetlerden, inananlardan ve inanmayanlardan bahsetmiştir (Ertuğrul, 2004: 38).

İnsan varlığı birçok zıtlıkları içermektedir. Kur'an'da bir yandan insanın en güzel bir şekilde yaratılmış olduğu beyan edilirken (Tin, 95: 4) diğer yandan da aşağıların aşağısı olmaya meyyal bir özelliği olduğu (Araf, 7: 179) vurgulanmaktadır. Bu vurgular yapılırken, insanın özünde varolan insani varlık niteliklerinin üzerini kaplayan külleri kaldırılmasına çalışılmaktadır (Düzgün, 1997: 28).

Bireyi kendisi yapan ona gerçek bir varlık olma kimliğini veren ve kişiliğinin temel değerlerini oluşturan dindir. İslamın yalnızca kendi mensuplarını hedeflemeyip bütün insanları kendine muhatap aldığını burada belirtmemiz gerekmektedir. İslam insana sırf insan olduğu için değer vermesi ve bununla ilgili evrensel ilkeler getirmesi yönüyle diğer dinlerden ayrılmaktadır. İnsanın değerini ortaya koyduktan sonra İslam bu değerli varlığa layık onun tabiatıyla çelişmeyecek temel ilkeler getirmiştir. Ve bireyin dinle ve dinin göndericisi Allah'la ilişkisini sağlam temellere oturtmak için din fertle ilgili bir takım yönlendirici ilkeler getirmiştir. Bunlar insanın dünyadaki yerini anlamasını sağlayan ona sorumluluk yükleyen onun kendine ve yaratıcısına yabancılaşmasını önleyen en genel ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Düzgün, 1997: 29).

İslam düşüncesinde, zamansal bir aralık evresinde bile bütün, tekilin önüne geçememiştir. Çünkü, cemaat ilişkisi ferdin sorumluluğu üzerinden varlığını göstermektedir ve bu bağlamda çözümlenme cemaatte değil ferd ile başlamaktadır (Gülen, 2017:7). Kur'an'ın bu hususta ki verdiği iki çarpıcı örnek ferdiyetin önemini beyan da yeterli görülmektedir:

Mücadele Süresi1-3. Ayetler:

'Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyet edenin (kadının) sözünü işitmişti. Ve Allah, sizin konuşmalarınızı işitir. Muhakkak ki Allah; en iyi işitendir, en iyi görendir. İçinizden (sizden) kadınlara sırt çevirenler (arkalarını dönenler) ki, onlar (eşleri) kendilerinin anneleri değildir. Onların anneleri, sadece onları doğuranlardır. Ve muhakkak ki onlar, gerçekten inkâr edici (çirkin) ve günaha sokan (ağır) bir söz söylüyorlar. Muhakkak ki Allah; mutlaka affeden ve mağfiret edendir. Onlar ki, kadınlara

sırt çevirip, sonra söyledikleri şeyden geri dönerler. O taktirde temas etmeden önce bir köleyi azad etsin (serbest bıraksın). İşte size bu vaazediliyor (yapmanız gerekenler öğüt veriliyor). Ve Allah, yaptıklarınızdan haberdar olandır. Artık kim (azad edecek köle veya cariye) bulamazsa, o taktirde (eşlerine) temas etmeden önce iki ay devamlı (ardarda) oruç tutsun. Fakat kimin (oruca) gücü yetmezse, o zaman altmış miskini (çalışmaktan aciz, yaşlı kimseyi) doyursun. İşte bu, Allah'a ve O'nun Resûl'üne îmân ettiğiniz içindir. Ve bu, Allah'ın hudududur ve kâfirler için elîm azap vardır.'

İlk ayet kadının toplum içerisindeki konumu hakkında bize çarpıcı bir bilgi vermektedir. Burada asıl önemli olan, İslam'ın kadına bakışını ve kadının bunu algılayış biçimini görebilmektir. Ayette bahsi geçen kadından yola çıkarak, kadınlara problemlerini en yetkili merciler önünde dile getirebilmek ve hakkını arayabilmek imkânının tanınmış olduğu görülecektir (Karaman-Çağrııcı-Dönmez-Gümüş, 2012: 261).

Bu âyetlerden çıkan anlamları iki yönüyle ele almak uygun olur:

1) Allah'ın kadının sözünü işittiğini belirterek başlanması, Kur'an'ın birçok ayette de üzerinde durduğu adalet ilkesinin uygulamaya dönük yönünü bize sunmaktadır. Bu çerçevede mağdur kişilerin seslerini duyurmalarına fırsat sağlanması ve onların haklarının korunması gereğine vurgu yapılmıştır. Bu vurgu, bireylerin zihnini, belirli bir olay veya konuyla sınırlı olmayan evrensel bir düşünceye yönlendirmektedir. Yaşanabilecek benzer vakıalara da adalet ölçüleri içinde bir çözüm getirilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Mesajın tabii bir sonucu olarak, bir kesimin veya cinsin (örnek olayda kadının) zayıf düşmüş ve horlanır hale gelmiş olması toplumsal bir gerçeklik olsa bile, bir değer hükmü olarak onaylanması mümkün değildir (Karaman-Çağrııcı-Dönmez-Gümüş, 2012: 261).

2) Zihar olayıyla ilgili düzenlemeden ise şu çıkarılabilmektedir: Uygulamanın yanlış oluşuna vurgu yapılmış ve bu duruma karşı bir tavır alınmıştır. Fakat şu bir gerçektir ki bunu yapan kişiler varlığını koruyacak ve bu yola her zaman başvurabilecekleri için konunun tabiatına uygun bir yaptırımın konması sağlanmıştır. Dolayısıyla geleneğin sağladığı sonuç yok sayılmış ve bu yolu deneyenleri caydırıcı ama aynı zamanda toplumdaki zayıfların da yüzünü güldürücü bir yükümlülük getirme ile çözüm sağlanmıştır (Karaman-Çağrııcı-Dönmez-Gümüş, 2012: 261).

Görüldüğü gibi kitlesel, toplumsal bir olayın, kişi merkezli bir beyanla çözümünü olduğunu görmekteyiz. Ayetler de adı geçen kadın yetkili merciye ulaşarak güven içerisinde sıkıntısını paylaşabilmektedir. Kur'an'da ferdin psiko-sosyal durumunu göz önünde bulundurarak kadın üzerinden toplumun diğer kısmına hitap etmekte ve kişinin sorununun gözardı edilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Abese 1-10. Ayetler:

'Suratını astı, yüzünü çevirdi. Çünkü ona gözü görmeyen biri gelmişti. Sen nereden bileceksin, belki o arnacaktı. Yahut o öğüt alacak da öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her şeye yeterli görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu değilsin! Ama gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana gelenle ilgilenmiyorsun!'

Ayetten açıkça anlaşıldığı üzere; Hz. Peygamber putperest liderleri ikna etmesi halinde halkın da İslam'a ısınmasını sağlayacağını düşünmekteydi. Onlarla meşgul olduğu esnada yanlarına gelen bir âmânın soruları karşısında rahatsız olmuş ve yüzünü ekşitmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, peygamberini sitemli bir ifadeyle uyarmaktadır. "Kendini her şeye yeterli gören" şeklinde tercüme edilen 5. âyet Mekke'nin ileri gelen zenginlerini ve kabile reislerini ifade etmektedir. Bu insanlar, mal ve adamlarının çokluğu ile övünerek inkâr etmeye devam ediyorlardı. Allah ve Nebisi' nin gösterdiği doğru yola ihtiyaçları olmadığına inanıyorlardı. Allah korkusu ile huzura gelen âmâ ise; cehaletten kurtulmak ve günahlardan arınmak istiyordu (Karaman-Çağrı-Dönmez-Gümüş, 2012: 555).

Kur'an yüksek zümreli bir topluluğu irşad etme pahasına ferdin yok sayılmayacağını, bireyin isteğinin ve talepkarlığının , 'kendini yeterli gören' bir zümreden daha değerli ve önemli olduğunu ifade etmektedir. Kur'an toplumsal olarak eksik, özürlü görülen bir âmâyâ dikkat çekip Peygamber'i uyarmıştır ve bireyin hangi konumda olursa olsun ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

3. Kur'an'da Toplum

Dinin ferdi bir boyutu olduğu kadar, ferdi aşan sosyal karakterinin de var olduğu bilinen bir gerçektir. Dinin sosyal bir karakteri olması demek, bir gruba, bir topluma mal olması anlamına gelmektedir. Din, özü gereği, önce teker teker fertlere etki etse de, zorunlu olarak onların üzerinde fertler arasında köprü vazifesi gören bir zihniyeti geliştirmektedir. Bir din toplum içerisinde

kendi bir yer bulmamışsa ‘ölü’ doğmuş bir ‘cenin’ niteliğindedir ve onun varlığı da anlam ifade etmemektedir (Keskin, 2004: 10).

Din ve cemiyet, toplum arasındaki etkileşim ise, birinci derecede dinin topluluk üzerindeki etkisi biçiminde varolmaktadır. Bu bakımdan toplumsal teşkilatlanma, biçim ve davranışların şekil ve karakteri bu etkiye maruz kalmaktadır (Wach, 1995: 17). Dinin toplum üzerindeki etkisinin yanı sıra karşılıklı bir etki-tepki münasebeti de söz konusudur. Coğrafi, toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı olarak dini yaşayış üzerinde etkili olurken, diğer yönden de din sisteminin toplumda ve diğer değişik kültür sahaları üzerinde etkili bulunduğu da görülür (Güngör, 2007: 176).

Başka bir ifadeyle din, topluma yeni bir anlayış ve yeni bir yaşam biçimi sunarken aynı zamanda kendisi de içinden çıktığı toplumsal çevrenin etkisi altındadır ve zamanla her din bu sosyal çevreden farklı yönleriyle etkilenmektedir (Abuzar, 2011: 150).

Dinin sosyalleşmede bir araç olması, bir toplumda varlığını göstermesi, dini olayların belli ölçülerde ve karşılıklı olarak öteki sosyal kurumsal yapılara, coğrafi faktörlere ve diğer etmenlere bağlı bulunması bizi din ve toplum ilişkilerine götürmektedir (Keskin, 2004: 10).

Bu bağlamda Kur’an, toplumların ve uygarlıkların ortaya çıkış ve yıkılışından, insanların ahlaki deformasyonundan, bir medeniyetin çöküp başkasının ikame olmasından kendilerini yeryüzünün mimarı sananlardan sıklıkla bahsetmektedir. Aynı zamanda Kur’an’ın sosyal düşüncesi olarak tabir edebileceğimiz önemli miktarda anlatımlar mevcuttur. Bunlarla birlikte Kur’an toplumsal, siyasi, askeri konular hakkında bilgi verip, savaş hukukunun nasıl olması gerektiği üzerinde de durmaktadır (Ertuğrul, 2004: 38).

Kur’an’ın temel gayesi, yeryüzünde adil ve ahlaki temellere dayanan, yaşanabilir bir toplumsal düzen kurmaktır. Bu çerçevede kişi ve toplum birbirini gerektiren tamamlayıcı unsurlardır. Bireyin toplumu oluşturan hayati öge olması, toplumsal bütünlüğü tamamlayıcı olmasındandır (Tokur, 2014: 274).

Kur’an-ı Kerim Firavun, Karun gibi şahsiyetlerin ölümünden söz ederken dahi bir yaşam şeklinin, bir toplumun ve bir medeniyet türünün kendi kendini yıkmasından bahsetmektedir. (Fazlurrahman, 1993: 99). Ahlak ve eşitlik esasına dayalı bir toplum düzenini hedefleyen Kur’an, ticaretle uğraşan, zamanın

Mekke toplumunda hâkim olan toplumsal ve ekonomik eşitsizliği şiddetle kınayarak ilan etmiştir. Kuran buna, o toplumun birbirine çok yakın iki yönünü eleştirmekle başlamıştır. Bunlardan ilki şirk ya da toplumun bölünmüşlüğü'nün belirtisi olan çok tanrıcılık inancıdır (Fazlurrahman, 1993: 100).

Kur'an putperest bir toplumda "Tevhid" yani "Birlik" akidesini yerleştirmeye çalışmıştır. "Tevhid" akidesini merkeze alan bu dinin evrensel ve eşitlikçi, orijinal çağrısı, ilk etapta, yalnızca inanç, ibadet ve ahlakla ilgili dini bir oluşum şeklinde kendini göstermiştir. Mekki sureler üzerine yapılan incelemelerde, o dönemde nazil olan ayetlerin çoğunlukla, Allah'ın varlık ve birliğine, peygamberliğe, kıyamet, ahirete iman ile şirke yöneltilen tenkitler gibi itikadi ve uhrevi konulara vurgu yapmış olduğunu göstermekte ve dini ve ahlaki sorumluluk da birinci derecede bireye yüklenmiş bulunmaktadır (Günay, 1999: 109).

'Tevhid' bireye yüklediği sorumluluğun yanı sıra; en mükemmel ve ideal bir sosyal kaynaşma, kenetlenme, birleşme ve bütünleşme prensibidir. Nitekim Kur'an ve hadislerde bu birliği emreden sayılamıyacak kadar çok ayet ve hadis bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde geçen "أمنوا الذين أيها يا" (Ey iman edenler') şeklindeki hitapla teklife vurgu yapılmaktadır. Bu tarz bir üslup belli bir sosyal tabaka, çevre veya belli sosyal farklılıklar sebebiyle teşekkül etmiş bulunan bir toplumsal kategoriye değil, fakat her türlü sosyal, kültürel ve sosyo-ekonomik farklılık, grup, tabaka veya çevreden olan kişileri esas almıştır (Günay, 1982: 79).

Kur'an'ın ' iyiliği emretmeyi ve kötülüğü önlemeyi' amaç edinen idelojisini, yani ' Emr bil maruf ve nehy anil münker' (Al-i İmran, 3: 104,110) bu da en genelinden en özeline kadar tüm emir ve yasakları ihtiva eder, daha doğrusu takvanın toplumsal boyutlarını temsil etmektedir (Fazlurrahman, 1993: 109).

İbadetler toplumsal bütünleşme de önemli roller oynamaktadır. Ve cemaatle kılınan namazlar, zekat ve sadakalar gibi mali ibadetler ve nihayet hac ibadeti bu birleşme ve bütünleşmenin canlı tabloları olarak karşımıza çıkmaktadır. Belli bir zenginlik ölçüsüne sahip bulunanların zekât, fitre ve sadakaların fakir, yoksul, yetim, kimsesiz ve darda bulunanlara verilmesinin emredilmesi sosyo-ekonomik farklılıklardan ileri gelen parçalanmaları ortadan kaldırarak toplumsal birliğin ve adaletin gerçekleşmesini hedeflemektedir (Günay, 1982: 80).

Bunun yanı sıra Kur'an : 'Biz bir insanı hangi yöne isterse oraya çeviririz.' (Nisa,4: 115) ve 'bir millet, kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.' (Rad, 13: 11, Enfal, 8: 53) diyerek her erkek ve kadının fert olarak ve her

toplumun da toplum olarak sadece yaptıklarından sorumlu oldukları ifade eder (Fazlurrahman, 1993: 20). Burda bireysel zihniyet değişiminden toplumsal bir müesseleşmeye gidiş adım adım gözetilmektedir.

Kur'an'ın toplum ve cemaate yüklediği rolü ve önemi yine iki ayet çerçevesinde konunun daha anlaşılır kılınması açısından değerlendireceğiz:

Şura 38. Ayet:

“Onlar, Rablerinin davetini kabul ederler ve namazı dosdoğru kılarlar. Onların işleri de kendi aralarında bir istişare iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan onlar Allah yolunda harcarlar.”

Bu ayetlerde Mekke devrinde, İslam Devleti'nin teşekkülünden önce nazil olmuşsa da, bu ayetlerde İslam cemaatinin bazı vasıflarını görmekteyiz. ‘Ve onların işleri meşveret iledir.’ İfadesi Müslümanların hayatında devletin siyasi bir nizamı olmaktan çok daha öte bütün İslam cemaatinin vasfıdır (Kutub, 1972: 126).

Yukarıdaki ayette belirttiği üzere, işlerini ve emirleri zor kullanarak değil birbiriyle istişare ederek yapmaktaydılar. İşlerini birbirlerine danışmadan oluşan bir toplum yapısından ziyade görüş birliği ile toplumun bütününe kapsayacak kararların alınması hedeflenmekteydi. Aralarında fikir ileri sürme becerisi olan, toplumun düşüncelerini temsil edebilecek ictihad sahibi "hall ü akd" erbabının (meseleleri düşünüp çözüme bağlayacak kimselerin) bir araya gelmesiyle kararların alınması sağlanmıştır. "İş hususunda onlarla istişare et." (Al-i İmran, 3: 159) ayetiyle savaşla ilgili hususlarda Peygamber'in halka danışması emredilmektedir (Yazır, 1979: 4248).

Ali İmran 103. Ayet:

‘Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sınımsız yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.’

Ayet-i Kerime, Arap toplumunun İslam' a girmeden önceki ve sonraki hal ve tutumlarına dikkat çekmektedir. İslamiyetten önce kabile ve klanlar birbiriyle hizipleşmiş ve sürekli savaşmışlardır. İslam'ı kabul etmeleriyle beraber savaş ortamının yerini sukünet ve kardeşlik almıştır. Bunun en güzel örneği Müslüman olduktan

sonra birbirlerine kardeş olan Evs ve Hazrec kabilelerdir. Ayrıca Mekke'den gelen muhacirlere yaptıkları fedakârlık da tarihte eşine az rastlanır bir örnektir (Mevdudi, 1996: 283).

“O'nun (Allah'ın) nimeti sayesinde bir oldunuz” diyerek öncelikle İslam dininin bütünleştirici ve kaynaştırıcı özelliği üzerinde durulmuştur. İslam ile gelen kardeşlik bilincinin, ortak bir amaca hizmet etmenin her şeyin üstünde bir anlamı olduğuna vurgu yapılmıştır. Ortak bir ırk, ortak dil ve vatan birliği sağlanmasına rağmen çatışma halindeki Araplar İslam'ın kabulüyle beraber ortak bir bilinç gerçekleştirebilmişlerdir. Bu durum zamanla diğer milletlere de tesir etmiştir (Karaman-Çağrı-Dönmez-Gümüş, 2012:644).

“Allah'ın ipinden maksat, Kur'an ve İslâm'dır. Tevhid akidesinde birleşerek sırat-ı müstakimden ayrılmadan imanı muhafaza etmek gerektiği üzerinde durulmuştur. Nitekim İslam dini Allah'ın birliği inancıyla beraber ibadet alanında da hac ve namaz gibi insanları bir araya getiren ibadetlerle müslümanlar arasında birliğin oluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Ferdi veya parçalanmış gruplar şeklinde hayatlarını sürdürenlerin dinlerini muhafaza etmeleri kolay olmamaktadır. Çünkü sosyal, maddi ve manevî tehditler karşısında mücadele edebilmeleri olanaksız olmuştur. Sosyal, manevi ve maddi baskılar peygamberlere dahi zor durumlar yaşatmıştır (bk. Bakara 2: 214; Al-i İmran 3: 52) (Karaman-Çağrı-Dönmez-Gümüş, 2012: 643).

Bu bağlamda Hz Muhammed'in Yahudilerle yapmış olduğu Medine Vesikası'na da değinmek yerinde olacaktır. Bu sözleşme vasıtasıyla dini olduğu kadar siyasi bir toplum oluşturmayı da hedeflemiştir. Bunun yanı sıra diğer toplumlar da yerleşik bir inanç olarak rastlanılan ırk, renk, dil ve doğum yeri birliği gibi insanın irade ve seçimi dışında kalan tesadüfi' olgular yerine, vatandaşlık anlayışında temel belirleyici olarak, dünya ve hayat anlayışı, sosyal sözleşme, kişinin hür irade ve rızasına dayanarak yaptığı seçim esas kabul edilmiştir ve evrensel bir anlayış ortaya konulmuştur (Yaman, 2004: 516).

Tartışma

Kur'an'ın birey ve topluma dair genel perspektifini sunduktan sonra şunları söylemek mümkündür:

İslam dini, başlangıçtan itibaren temel hedefi topluma yönelerek sağlam temellere dayanan inanmış bir dini cemaat oluşturmaktır. Bunu daha Mekke dönemindeki oldukça sınırlı ilk müslüman cemaatle bile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yeni dinin

aşiret düzeninin geleneksel inançlarına yönelik tenkitleri, aynı zamanda onun giderek yayılıp genişlemesi ve geleneksel yapıyı bölüp dağıtmaya başlamış olması, Kureyş' in ileri gelenlerinin tepkilerinin şiddete dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu tepkilerin şiddetlenmesiyle beraber, yeni din, ilk çıkış ve faaliyet mekânını terk ederek yakındaki bir başka şehir olan Medine'yi merkez edindi. Nitekim, Medine döneminden itibaren İslam dini, sınırları gittikçe genişleyen ve oraya çeşitli milletler, kültürler, bölgeler ve çevrelerden insanların dahil oldukları çok büyük bir ümmetin dini haline gelmiştir (Günay, 1999: 110).

İslam'ın ilk çıktığı ve yayılmaya başladığı Mekke'ye göre Medine'de şartların oldukça farklı olması sebebiyle doğrudan doğruya Medeni sürelerin muhtevası, daha çok toplumsal ilişkiler, hukuk, aile, pratik ahlak gibi dünyevi ve toplumsal konulardaki düzenlemeleri içermiştir (Günay, 1999: 110).

Dolayısıyla birey-toplum dikatomisi açısından başlangıçta birincisi ön planda iken, Medine'ye hicretle beraber ikincisi ilk sırayı almaya başlamıştır. Allah'ın varlık ve birliğine olan inanç etrafında şekillenen İslam dini, dünyanın sonu, ahiret, kişisel ve toplumsal sorumluluk konularında önemli uyarıları içermekte; toplumsal dayanışma ve yardımlaşma gibi yükümlülükler temel esaslar arasında yerini aldı (Günay, 1999: 110).

SONUÇ

Batı'da yaşanan Rönesans ve aydınlanma ile birlikte bilim ön plana çıkmış ve Hristiyanlık sorgulanmaya, saf dışı bırakılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte toplumda bilim olarak ortaya çıkan sosyoloji alanında da din ve bilim tartışmaları kendine yer bulmuştur.

Aynı dönemlerde İslam dünyasında da çeşitli kırılmalar ve yenilikler yaşanmıştır. İslam âlimleri bu nokta da Batı'da yaşanan bilimsel gelişmeleri, İslami perspektifte açıklama gayreti içerisine girmişlerdir.

Bu gelişmeler devam ederken Sosyoloji Biliminde birey ve toplum dikatomisi çeşitli açılardan tartışılarak mikro ve makro sosyal teoriler ortaya çıkmıştır. Nitekim makro ölçekli yaklaşımda aktörlerin yapıların esiri olduğu ve yapısal belirleyiciliğin öne planda olduğu bir anlayış vardır. Mikro teori de ise daha çok bireyin davranışları ve küçük ölçekli gruplar önem arz ettiği düşünülmektedir. A. Giddens'in da bu iki kutbun uzlaşması

noktasındaki söylemleri önem arz etmektedir. Makro-çözümleme ile toplumsal vakıanın öznesi olan insanı da çözmek için önemli görülürken, Mikro inceleme ve araştırmalar büyük kurumsal kalıpları anlaşılması ve çözümlenmesi için gerekli görmektedir.

Bu temel teoriler bağlamında teorisyenler din kurumuna sistemlerinde yer vermişlerdir. Makro sosyolojik din teorisinde, dinin toplumsal etkilerini ve sonuçlarını ya da toplumsal yapı içerisinde dini değerlendirmeye çalışmaktadır. Mikro sosyolojik din teorisinde ise; sosyal bir aktör olan insan üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Kur'an-ı Kerim, bir yandan bireye çeşitli sorumluluklar yükleyerek onu ahlaken insan-ı kâmil noktasına ulaştırmayı hedeflerken diğer yandan 'emri bil mağruf nehiy anil münker' ilkesiyle toplumun yapması gereken görevleri belirtmektedir. 'Kimse kimsenin günahını yüklenmez' (Fatır 35: 18) şeklindeki ayetle bireyi esas alırken 'Bir millet, kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez' diyerek toplumsal hayatın genel geçer bir yasasını ortaya koymuştur. Toplumsal yaşam içerisinde bu iki dikatomiye birbirinden ayırmak oldukça güçtür.

Bu bağlamda Kur'an da fert ve toplum bir daire ve onu meydana getiren noktalar gibidirler. Fertler bu dairenin noktalarını oluşturmaktadır. Onlardan herhangi birisini toplumdan ayırmak şöyle dursun, onları karşısına dikmek de asla mümkün değildir. Nitekim fertler her zaman birbirleriyle iç içedir ve aynı şekilde topluma ihtiyacı vardır. İnsanların menfaati ile toplumun menfaati arasında bir fark yoktur. Fert ve toplum diye bir ayırım yoktur ve tevhid inancına göre bir bütünü teşkil ederler. Kişinin kendisi de, toplumu teşkil edenler de aynı ümmetin mensubudurlar. Tek bir kişinin zarara uğraması bütünü zarara uğraması iken bir kişinin sevinci hepsinin sevinci demektir. Bencil duygu ve düşüncelerin oluşturduğu 'ben' olgusunun yerini 'biz' duygusu almıştır (Er, 2008: 224).

KAYNAKÇA

ABUZAR, Celil (2011). 'Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi', *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s: 26, ss:144-153.

ARMAĞAN, Emine Merve (2013). *Max Weber'in Din Sosyolojisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi): Isparta.

ARON, Raymond (1994). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çevr: Alemdar Korkmaz, Ankara: Bilgi Yayınları.

BODUR, Hüsnü Ezber - Çapçioğlu İhsan (2015). 'Sosyolojik Teori ve Din' , *Din Sosyolojisi*, Editör: Çapçioğlu İhsan - Akyüz, Niyazi, Ankara: Grafiker Yayınları.

DEMİR, Ömer - Acar Mustafa (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.

DERELİ, Mustafa Derviş (2012). *Din Fenomenine Sosyolojik Yaklaşımlar, Peter L. Berger Örneği*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi): Konya.

DUTLU, Demet (2010). *Din Bilim İlişkisinde İndirgemecilik ve Yarattığı Sorunlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi): Ankara.

DÜZGÜN, Şaban Ali (1997). *Din, Birey, Toplum*, Ankara: Akçağ Yayınları.

EDİNSEL, Kerim (2014). *Sosyolojik Düşünme ve Çözümleme*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

ER, İzzet (2008). *Din Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERTUĞRUL, Resul (2004). *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi): Ankara.

FAZLURRAHMAN (1993). *Ana Konularıyla Kuran*, Çeviri: Alpaslan Açıkgenç, Ankara: Fecr Yayınları.

FICHTER Joseph (2001). *Sosyoloji Nedir*, Çeviri: Çelebi, Nilgün, Ankara: Atilla Kitabevi.

GEDİKLİ, Burcu (2016). *Sosyal Teoride İndirgemecilikten Sentezciliğe: Berger ve Luckmann*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Ankara.

GİDDENS, Anthony (2006). *What Is Sociology*, Malden: Polity Press.

GÜLEN, Ömer (2017). Geleneksel ve Modern Toplumlarda Cemaat Algısı, *Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, s:34, ss:7-24.

GÜNAY, Ünver (1982.) 'Din ve Toplumsal Farklılaşma', *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. s:5, ss:71-85.

GÜNAY, Ünver (1999). 'Dinin Bireysel Ve Toplumsal Boyutu' *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, ss:91-117.

GÜNGÖR Özcan- Sarıkaya Mehmet Emin (2017), 'Sosyoloji ve İlahiyat(çı) Açısından Anlamı', *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal*, 1: 1, ss: 1-21.

GÜNGÖR, Özcan (2007). 'Kur'an' da Sosyal Bütünleşme' , *Diyanet İlmi Dergisi*, c: 43, s: 2, ss:73-190.

KARAMAN, Hayrettin-Çağrı Mustafa -Dönmez İbrahim-Gümüş Sadrettin (2012). *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri 5*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

KARAMAN, Hayrettin-Çağrı Mustafa -Dönmez İbrahim-Gümüş Sadrettin (2012). *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri 1*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

KAYA, Süleyman (2014). 'Modern Dönem Kur'an Algısı', *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c:2, s:3, ss: 18-36.

KESKİN, Mustafa (2004). 'Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme' *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*, s: 2, ss:7-21.

KURT, Abdurrahman (2008). 'Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu' *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c: 17, ss: 73-93.

KUTUB, Seyyid (1972). *Fızılal-il Kur'an*, Çevr: Saraç, M. Emin, Şengüler İ.Hakkı, Karlığa, Bekir, İstanbul: Hikmet Yayınevi.

MARSHALL, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çevr: Akmhay, Osman- Kömürcü, Derya, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

MEVDUDİ, Ebu'l A'lal (1996). *Tefhimu'l Kur'an*, Çevr: Kayani Muhammed Han, Karaca Yusuf ve diğerleri. İstanbul: İnsan Yayınları.

OKUMUŞ, Ejder (1995). *Kuran'da Toplumsal Çöküşün Nedenleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi): Konya.

ÖZKALP, Enver (2013). *Sosyolojiye Giriş*, Bursa: Ekin Yayınevi.

SOYSAL, Mahmut Enes (2012). 'Tarih Biliminin Sosyal Bilimlerle İlişkisi Ve Önemi Üzerine Genel Bir Bakış' , *Atatürk Dergisi*, 1 (1), ss: 343-404.

ŞAHİN, Hasan (1983). 'İnsan Din İlişkisi' *Erciyes İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s:1, ss:111-119.

ŞİMŞEK, Lütfü (2007). *Felsefe Açısından Sosyal Bilimlerde Nitelik ve Anlam Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , (Yayınlanmış Doktora Tezi): İstanbul.

TDK,(2017).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a0dcea3a20738.15874878 (Erişim T. 2.11.2017).

TOKER, İhsan (2011). 'İslam Sosyolojisi Bibliyografik Bir Başlangıç', *Eskiye Dergi*, s: 22, ss:76-79.

TOKUR, Behlül (2014). 'Dindarlık Sorunu: Psikolojik Bir Tahlil', *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s: 41, ss:258-279.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.

WACH, Joachim (1995). *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, İstanbul: MÜİFVY.

YAMAN, Ahmet (2004). 'Tarihi ve Hukuki Yönüyle Medine Sözleşmesi/Vesikası' *Modem Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim Yayınları.

YAZIR, Elmalılı Hamdi (1979). *Hak Dini Kur'an Dili 3*, Ankara: Eser Neşriyat ve Dağıtım.

YENEN, İbrahim (2015). 'Sosyal Kuram ve Din Bağlamında İslam'a Göre İnsanın Temel Özellikler' *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c: 8, s: 37, ss: 650-658.

